

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МЕТОДИКАСИ КАФЕДРАСИ

Мақтабгача таълимда ижодий фаолият
асослари

Маърузалар матни

Тузувчи: Норбошева М

Термиз 2018 йил

Тузувчи: «Мактабгача таълим методикаси» кафедраси катта ўқитувчиси
Норбошева.М

Тақризчилар: ТерДУ «Мактабгача таълим методикаси» кафедраси мудири
доц.М.А.Норбошева.

Тасвирий санъат ва муҳандислик графикаси кафедраси доц. Ч. Садатов

1-МАВЗУ. ИЖОДИЙ ФАОЛИЯТ АСОСЛАРИ ФАНИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Режа:

1. Ижодий фаолиятга ургатиш методикаси фанининг асосий мақсади
2. Ижодий фаолиятга ургатиш методикаси фанининг вазифаси
3. Мактабгача ешдаги болаларда ижодкорликни ривожлантиришда фанининг урни.

Ижодий фаолиятга ургатиш фанининг асосий мақсади мактабгача таълим муассасаларида болалар ижодига раҳбарлик қилиш учун амалий билим ва кўникмалар бериш. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисидаги Қонуни» ва «Мактабгача таълим концепцияси» асосида МТМ да ижодий меҳнат тарбиясини тўғри йўлга қўйиш, болаларни кул меҳнати фаолиятига раҳбарлик қилишдан иборатдир.

Ижодий фаолиятга ургатиш фанининг вазифаси МТМда болаларни кул меҳнатига бадиий меҳнатга қизиқишларини уйғотиш, меҳнат орқали ҳосил бўлган кўникма ва малакаларини шакллантириш; мактабгача ешдаги болаларда меҳнатга нисбатан муҳаббатни тарбиялаш ва касбга йўналтириш; болаларда ижодий кўргазмалар, ўйинлар учун атрибутлар ясашга хоҳишларини уйғотиш; қоғоз, картон каби материалларнинг хусусиятлари билан таништириш; меҳнат қилиш маданияти малака ва кўникмаларини тарбиялаш; буюмларни тайёрлаш жараёнини режалаштириш, тайёрлаш технологиясини ўргатиш, маҳсулотни тежаш, буюмлари қораламасининг эскизини ва суратини чизишга иш жойларини тартибли сақлашга ўргатиш; болаларни буюмлар ясаш жараёнида оддий асбоблардан фойдаланишга ўргатиш ҳамда бадиий дидларини шакллантиришга, вақтни тежай олишга, мақсадга мувофиқ ишлашга одатлантиришдир.

Ижодий қобилият инсонни ҳайвондан фарқлаб турадиган бир хусусиятдир. Бу қобилият инсонга нафақат ҳаёти давомида кўл келиши ва ундан фойдаланиши мумкин, балки унинг кўринишини ўзгартириши ҳам мумкин.

Болалар ижодиёти ва унинг ўзига хос томонларини тушуниш педагоглардан кўпгина билимларга эга бўлишни талаб этади. Педагог санъатда бу фаолият қандай характерга эга, расом бадиий образни яратиши учун қандай воситалардан фойдаланаяпти, унинг ижодий фаолиятининг босқичлари қандай деган саволларга жавоб бера олиши керак. Болалар атроф-олам билан таниша бориш жараёнида уларни ўз фаолиятларида яъни ўйинларида, чизган расмларида, лой ишларида, ҳикояларда ва ҳоказоларда акс эттирадilar. Болалар тасвирий фаолиятда атроф-оламдан олган тассуротларини,

тасаввурларидаги тимсолларни турли-туман материаллардан ва аниқ шакллар ёрдамида тасвирлашга ҳаракат қиладилар.

Болалар ижодиётида ижодий фаолиятнинг бошланғич босқичида ўзига хос характер хусусиятлари мавжуд. Буларга аввал ўзлаштирилган иш усулларини янги мазмунда қўллашда, олдинда турган вазифаларни янги усуллар орқали ечишни, ўз ҳис-туйғуларини турли воситалар ёрдамида ифода этишларида фаол ва мустақил иштирок этишлари киради.

Атроф-олами болалар тасвирий фаолиятида тушуниш ижодий кўринишлар билан боғлиқ эмас, балки бола ишлаётган, кўрсатаётган материалнинг таркибини аниқлаш орқали намоён бўлади. Масалан: қалам ва бўёқлар қоғозда из қолдирадилар, лой юмшоқ ундан нарсалар яшаш мумкин. Кейинчалик тасвирий фаолият ва изланишларни ривожлантириш учун бу босқич кичик аҳамият касб этади, чунки бола бунда тасаввурларидаги тимсолни яратиш учун ёрдам берадиган материал билан танишади.

Қаламдан қоладиган из ниманидир ифодалашини тушунадиган бола ўз хоҳиши ва катталарнинг таклифига кўра қандайдир предметни тасвирлашга ҳаракат қилса, унда боланинг фаолияти тасвирий характер тусини олган бўлади. Болада фикр, мақсад бўлиб, уларни намоён этишга ҳаракат қилади. Шу тариқа ижодий жараённинг биринчи босқичи фикрнинг пайдо бўлиши бола фаолиятида ҳам ҳосил бўлади. Рассомда фикрнинг пайдо бўлиши билан одатда мазмунини ва бажариш воситаларини ўйлаб боради, иш учун одатда узок вақт керак бўлади, болада эса кўпинча бу босқичнинг ҳосил бўлиши кузатилмайди. Бола қанчалик кичик бўлса, у шунчалик ўйлаган нарсасини тез тасвирлашга ҳаракат қилади. У ҳали ўз ишининг натижасини ва уни бажариш йўлини олдиндан кўра олмайди. Аввалдан ўйлаб кўриш ва ишни режалаштириш тасвирлаш жараёни билан биргаликда амалга оширилади. Шунинг учун ҳам болалар ижодиётида фаолиятлар жараёнида иш мазмунини ўзгартириш ҳоллари тез-тез учраб туради. Бола тасвирлаётган расмдаги тимсолларга умуман тааллуқли бўлмаган деталларни киритиши мумкин. Болаларнинг тасвирий ижодиётининг ўзига хос томонларини ўрганиш учун педагогика тарихида бир қатор педагогик ва психологик тадқиқот ишлари олиб борилган.

Болаларда ижодий қобилиятларнинг ривожланишида тасвирий фаолият туркумига кирувчи машғулотларнинг ўрни беқиёс эканлигини эътироф этган ҳолда бундай машғулотлар уларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантирилишига ҳам тамал тошини қўйиши шубҳасизир.

Болалар расм, аппликация, лой иши, қирқиб елимлаш машғулотлари давомида нафақат бирор иш билан маълум муддат банд бўладилар, балки

юқорида айтиб ўтганларимизга қўшимча равишда уларда қуйидагилар ривожланади ва шаклланади:

- тасвирий санъат соҳасига доир қобилиятлари аниқланади ва шакллантирилади;
- қалам, мўйқаламни ушлаш, лой, пластилин билан ишлаш, қайчида айрим нарсаларни қирқиб елимлаш орқали майда қўл мушаклари ривожланади;
- бола ёзув техникасини эгаллашга тайёрланади;
- бола тасвирий фаолият машғулоти орқали диққатини бир жойга тақсимлай олишни ва ишини охирига қадар бажаришни, ўтира олишни ўрганади;
- табиатни, атроф-оламни кузатишни, уни асраб-авайлашни ардоқлашни, унга нисбатан тўғри муносабатда бўлишни ўрганади;
- жамоа бўлиб меҳнат қилиш, ишни режалаштира олиш, ўртоқларини эшита олиш ва ўзаро фикр-мулоҳазаларни инобатга олган ҳолда ишлаш малакалари шаклланади;
- халқимизнинг бой маданий-маънавий мероси ҳақида тушунча ва тасаввурга эга бўлади ва уларни ўз ишларида ифодалашга ўрганади.

Ижодкорлик қобилияти инсоннинг табиий ва ижтимоий дунёни воқеликнинг объектив қонунлари асосида ўз мақсади ва эҳтиёжларига мувофиқ ўзгартирадиган фаолиятидир. Ижод маҳсули бу инсон онгининг фаол маҳсулидир. "Мактабгача таълим концепцияси"нинг асосий мазмунида болаларнинг индивидуал хусусиятлари ва истеъдодини ривожлантириш вазифаси белгилаб берилган. Хозирги тадқиқотлар мактабгача ёшдаги болалар рамс чизиш, лой ва пластилин ўйинчоқлар яшашда ижодий фаолият кўрсата олишини исботлади. Албатта, болалар ижодкорлиги ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, катталар ижодкорлиги мезонларига жавоб бера олмайди. Таълим жараёнида, эртақлар эшитиш, ҳар хил расмларни кўриш туфайли бола ўйинчоқ яшашдан оддин ўзи бевосита идрок этган предметлар доирасига кирмайдиган нарсаларни аста —секин тасаввур қила бошлайди. Болада аввал катталарнинг оғзаки таъсири билан ихтиёрий тасаввур образлари ҳосил бўлиб, кейинчалик улар боланинг мустақил фикрлашидан вужудга келиши мумкин.

Болалар бадиий ижодий қобилиятларини шакллантириш йўлларини ўрганганда, болаларга берилган топшириқларни 3 босқичда мураккаблаштириб боришимиз мумкин. Биринчи босқичда болаларга улардан ижодий фаолиятда дастлабки йўналишни талаб қиладиган топшириқлар берилади: Тарбиячининг (ўзинг яса, бир нарса ўйла, қидириб топ, ўзгартир каби) кўрсатмалари бўйича болалар педагог билан бирга ишлаб, ижодкорлик

элементларини намоён этадилар. Иккинчи босқичда болаларни аниқ мақсадга мувофиқ ишлашга ва изланишга даъват этувчи топшириқлар берилади. Бола тарбиячи билан бирга ишлаб, ўзлаштирган кўникмаларни комбинациялаш ва ўзгартириш мумкинлигини тушуна бошлайди. Ниҳоят, учинчи босқич — болани турли фаолиятда фикрлаш бўйича мустақил ҳаракат қилишга, ўз ишларини режалаштиришга, тасвирлаш воситаларини танлашга ўргатадиган топшириқлардан иборатдир.

Тарбиячи болаларга топшириқни эмоционал тарзда тушунтиради. Тарбиячининг изоҳи болаларни қизиқтириши, бунинг учун тарбиячи гоҳо ўйин элементларидан, ўйин ҳаракатларидан фойдаланиши мумкин. Болалар кўз ўнгида кўғирчоқлар пайдо бўлади. Улар биргаликда томоша кўйишни сўрайдилар. Бундай эртак персонажларнинг кутилмаганда пайдо бўлиши болаларни суюнтириб юборади. Ўйинчоқларнинг ҳаракатларини кўриб, болалар севиниб кетадилар, тарбиячи уларга қараб мурожаат қилаётганидан мамнун бўлади. Агар тарбиячи машғулотда ўйин усулини қўллаётган бўлса, у машғулот давомида ўйинда қатнашадиган персонаж тўғрисида олдиндан ўйлаб кўяди. Масалан, кўғирчоқ мана шундай персонаж ролини бажариб, болалар қандай ишлаётганлиги билан, топшириқни ким қандай бажараётганлиги билан қизиқиб кўриши мумкин. Кейин у болаларнинг ҳатти — ҳаракатларини маъқулайди, ижодий ишлашга қийналаётган болаларга ёрдам беради ва бошқа шунга ўхшаган ишларни бажаради. Машғулотда ҳар доим ҳам бир хилдаги ўйин ҳаракатларидан фойдаланмаймиз, ҳар бир машғулот олдиндан болаларнинг руҳини кўтарадиган, кайфиятини яхшилайдиган тадбирлар ташкил қиламиз. Бунинг учун болаларга шеър ўқиб беришимиз, кўшиқ айтиб беришимиз, топшириқлар бўйича топишмоқлар айтиб, кичкинтойларни қизиқтиришимиз лозим.

2-МАВЗУ: ҚОҒОЗДАН БУКЛАШ ЙЎЛИ БИЛАН ЎЙИНЧОҚ ЯСАШ. ("ОРИГАМИ УСУЛИ") ВАПАПЪЕ-МАШЕ УСУЛИ

Режа :

1. «Оригами» сўзининг келиб чиқиши
2. «Тўтиқуш» ни оригами усулида ясаш.
3. «Дўппи» ни оригами усулида ясаш.

«Оригами» сўзининг келиб чиқиши япон тилига мансуб бўлиб, икки ибора «ори» – букланган ва «гами» – қоғоз деган маъноларни англатади. Оригами дейилганда одатда тўртбурчакли қоғозларни буклаб турли буюм ва ўйинчоқларни ясаш тушунилади. Оригами санъат сифатида илк маротаба IX-

XII асрларда Японияда пайдо бўлган. XIX асрнинг иккинчи ярмига келиб, бу санъат Европа мамлакатларига ҳам тарқалиб, ривож топа бошлади.

Ҳар қандай буюмларни яшашнинг изчил тизимига эга чизма суратлар сифатида тасвирлаш урфга кирди. Зеро, расмларга қараб қоғоз букламларидан турли буюм ўйинчоқлар яшаш 4-5 ёшли болалардан тортиб мактабнинг бошланғич синфи ўқувчиларининг ҳам тасаввур доирасини кенгайтириши, ижодий фикрлаш қобилиятларини ўстириши шубҳасиздир. Бугунги кунга келиб оригами алоҳида амалий санъат тури сифатида бутун дунёда кенг оммалашган. «Тўтиқуш» ни оригами усулида яшаш.

1. Квадрат шаклида қоғоз оламиз.
2. Диагоналига буклаймиз.
3. Букланган жойдан бурма ҳосил қиламиз.
4. Бурма бўйлаб 2 учи бирлаштирилади.
5. Букланган қоғознинг ҳар бир учи орқага қайтарилади.
6. Қайтарилганда аввалги диагоналидан ошиб кетмаслиги керак.
7. Бош бармоқ орасига киргизиб кўрсаткич бармоқ билан букланади ва унинг бош қисми тайёрланади.

Қушчанинг умумий шакли тайёр бўлди, шу шаклдан ўзингиз хоҳлаган қушчангизни яшашингиз мумкин. Шаклдаги бўялган жойлар қирқилса, тўтиқуш думи, тумшуғидан қайчида озгина чимдиб, ички томонга майда бурмачалар ҳосил қилиниб, кўзи чизиб қўйилади. Тўтиқуш тайёр.

«Дўппи» ни оригами усулида яшаш. Квадрат шаклидаги катта-кичиклиги ихтиёрий қоғозни олиб, диагонал бўйича унинг марказини аниқлаймиз. Сўнгра тенг иккига буклаймиз, қолган бурчагининг бири олиниб, марказ томони бўйича букланади, орқа томони ҳам худди шундай букланади. Букланган томони ички томонга қарата букланиб, бошқа бурчагини 1см қайириб олинади, пастки қоғознинг бурчаклари қайириб, букланиб чиқилади ва четидаги бурчакка киргизиб қўйилади. Орқа томони ҳам худди шундай бажарилади. Манна, дўппимиз тайёр, энди уни безатишимиз керак. Ингичка мўйқаламни олиб, оқ рангга ботирамиз, дўппининг тўрт томонига гармдори шакли чизилади. Дўппиларнинг гулидаги гармдори шаклининг тасвирланиши болалар чидамли, кўркмас, матонатли, сабрли бўлиши каби маънони англатади. Қизларимиз дўппиларни турли ранглардан фойдаланиб, ҳар - хил гуллар билан безатиб чиқадилар. Бу эса қизларнинг доимо гулдек очилиб, чиройли бўлиб юришларини ифодалайди ҳамда бир йўла уларнинг бошларини офтоб иссиғидан асрайди. Бувижонларимизнинг айтишларича, бош кийимни жуда эҳтиёт қилиш керак. Эскирганда ҳам ташлаб юбормай, ундан яна рўзғорда ёрдамчи буюм сифатида фойдаланиш мумкин. Қизларимизнинг дўппиларига гулни мана бундай чизамиз, гул ўртасига сарик

рангли нукта қуйиб, атрофига қизил рангда гул япроқларини чизамиз. Агар уйингизда дўппингиз бўлса, унга қараб гулни чизсангиз ҳам бўлади. Ҳар хил рангдан фойдаланаётганда мўйқаламни яхшилаб ювиб, салфеткада артиб олишни унутманг. Қуйида «Оригами», яъни қоғозни буклаш орқали дўппи, балиқ, тўтиқуш, жирафа ясашни босқичма-босқич кўрсатиб ўтамиз.

ПАПЬЕ-МАШЕ УСУЛИ

Папье-маше “ивиган”, “ғижимланган” қоғоз, демакдир. Бундай қоғоздан клейстер билан лой ва пластилидан ясалган тайёр модел бўйича шакл елимланади. Папье-машедан тайёрланган ўйинчоқлар, ҳар хил майда чуйда нарсалар ясашнинг осонлиги билан ажралиб туради. Папье-маше билан ишлаш жараёни болаларда меҳнат малакаларининг шаклланишига, турли асбоб ва материаллар билан ишлаш кўникмаларининг ривожланишига ёрдам беради. Папье-маше билан ишлаганда стеклар, қармоқ ипи, елим пишириш учун идиш, тайёр маҳсулотни бўяш учун бўёқ, мўйқаламлар керак бўлади. Иш қоғозни тайёрлашдан бошланади. Бунинг учун газета ва ўраш қоғозлари зарур. Қоғоз намланади, бироқ ивиб кетмаслиги керак. Бир идишда газета, иккинчи идишда ўраш қоғози туради. Ундан кейин ясаладиган шакл тайёрланади. Пиёла панер устига тўнкариб қўйилади. Унга юпқа қатлам ёғ (вазелин, ўсимлик ёғи) суртилади. Биринчи иш пиёла устига фақат сувланган қоғозни ёпиштиришдан бошланади. Шундан кейин намланган кесма қоғозларга клейстер суртиб, бирин-кетин пиёлага ёпиштириб, биттадан оралатиб, бир бирига кўндаланг, бир кесма иккинчига етадиган қилиб қўйиб чиқилади. Полоскаларнинг эни 1-2 см, узунлиги эса пиёланинг иккала томонига етиб, фанер устига тушиб турадиган бўлиши керак. Бундай қоғозлар икки қатлам қилиниб очиқ жойларни қолдирмай елимланади. Шундан кейин яна икки-уч қатлам ёпиштирилади, бироқ энди полоскалар эмас, балки қоғоз парчалари ёпиштирилади. Қоғоз албатта қўлда йиртилиши керак, шундай қилинса бир меъёрдаги елимланган текис қатлам ҳосил бўлади. Шундай қилиб, пиёла устига бир неча қатлам (5-6-8) қават қоғоз парчалари буюмнинг катталигига кўра ёпиштирилади. Қоғоз шаклни пиёладан икки кундан кейин олиш керак. Агарда шакл пиёладан чиқмаса, уни бир оз қуритиш, пичоқ билан қирқиб олиш керак. Четларини оҳиста тўғрилаб, қирқилган жой елимланади ва бир-икки сутка давомида қуритилади. Яхшилаб қуритилган папье-маше шаклнинг сатҳи силлиқ қилиб, жилвир қоғоз билан тозаланади.

Шундан сўнг ясалган буюмга эмульсия бўёғига ПВА елими қўшиб мўйқалам ёрдамида силлиқлаб жило берилади. Эмульсияланган шакл қуритилади ва жилвир қоғоз билан тозаланади. Шундан сўнг у бўялади ва безак берилади.

Папье-машенинг қоғоз массасидан бажариладиган бошқа усули ҳам бор. Папье-маше учун масса эски қоғозга ёпиштирувчи ва тўлдиргич моддалар кўшиб тайёрланади. Тайёрлаш усули оддий. Қоғозни майдай қилиб бурдалаб, бир сутка ивитиб қўйилади. Сўнгра уни киселсимон бир хил масса ҳосил бўлгунга қадар қайнатилади. Совиган масса кичик-кичик бўлақларга бўлиниб кўлда сиқилади, қуритилади. Тамоман қуриган масса майдай қирғичдан ўтказилади. Шундан сўнг қоғоз массага елимли сув қуйиб, нарсалар ясашга яроқли хамир холатига келгунча аралаштирилади. Бундай массадан карнаваллар ниқоблари, ўқув кўлланмалари тайёрланади. Папьемашедан масса тайёрлаш рецептлари сероб, қоғоз массаси ва суюқ дурадгорлик елимини турли тўлдиргичлар: бўр, лой, ёғоч қипиқлари, зиғир мой билан қўшибтайёрлаш мумкин. Тайёрланган хамирдан турли хил нарсалар ясалади. Хамир 1-1,5 мм қалинликда ёйилиб, керакли маҳсулот устига ёпиштирилади, сўнгра қуритиб грунтланади. Грунт тайёр маҳсулотга юпка қилиб суртилади. У қуригач, унинг сатхи жилвир билан сайқалланади, шундан кейингина мой ёки елимли бўёқ билан бўяб, маҳсулотни чиройли кўринишга келишучун ҳаракат қилиш керак.

Папье-маше жуда кўл келадиган ашё кўпгина мамлакатларида кенг фойдаланади. Папье-маше техникаси ёрдамида вазалар, патнислар, қутилар тайёрланади. Бу маҳсулот олий даражада мустаҳкам ва узоқ вақт хизмат қилади. Папье-машедан маҳсулот тайёрлаш – жуда узоқ вақт давом этадиган жараён, бирон бир ўйинчоқларни тайёрлаш учун сизнинг бир кунингиз кетади. Аввал осма косача қандай катталиқда бўлишини аниқлаб ва шарсимон шаклга эга бўлган буюмни (копток) топинг. Иш жараёнида копток думалаб кетавериши керак эмас, уни ёпишқоқ лента билан маҳкамлаш керак. Тайёрлаб қўйилган қоғозни учбурчакларга кесиб олиш лозим. Газета қоғозини бир идишга солиб қўямиз, папирус қоғозини эса бошқа идишга соламиз. Қоғознинг икки хилини ишлатиш тавсия этилади. Чунки бунда ёпиштирилган қаватларини фарқлай олиш мумкин бўлсин. Биринчи қаватига фақатгина сув ишлатилади. Бу жуда муҳимдир, бўлмаса тайёр косача коптокка қаттиқ ёпишиб қолиши мумкин. Қолган қоғоз қаватларига яхшилаб елим суртилади. Қанчалик кўп қават бўлса, шунча яхши бўлади. Кейин тайёр маҳсулот қуритилади.

ПАПЬЕ-МАШЕ УСУЛИДА ЎЙИНЧОҚЛАР ЯСАШ

Папье-маше сўзи француз рассомининг исми ва фамилиясидир. Рассом биринчи бўлиб хамир ва қоғозни аралаштириб пластилинга ўхшаш масса ҳосил қилган, бу массани кўлда ғижимлаш орқали тайёрланади. Тайёрлаш усули қуйидагича: 1 қават ўров қоғоз ёки газетага олдиндан тайёрланган

суяқ хамирни суриб чиқамиз ва хамир сурилган қоғозни кўлимизда ғижимлаб майдалаб бир хил масса бўлгунча эзғилаймиз. Тайёр бўлган массани бўлакларга бўлиб хоҳлаган ўйинчоқни яшашимиз мумкин. Ўйинчоқ яшаш давомида барча хайкалтарошлик усулларидан фойдаланишимиз мумкин бўлади. Ғижимлаш усули орқали ўйинчоқ яшашдан кўпинча арча безаклари ясалади. Бунда ясалаётган ўйинчоқ ичига симдан илгак жойлаштирилади. Ясалган ўйинчоқ қуригандан сўнг қум қоғоз билан ишқаланиб, силлиқланади. Сўнгра оқ гуаш ёки тиш пастаси билан бўяб олинади. Қуригандан сўнг акварел бўёқ билан бўялади ва устидан лак берилади. Бу усул орқали сабзавотлар, мевалар, ҳайвон, паррандалар, қушлар, гуллар ва бошқа нарсаларни яшаш мумкин. Папье-маше усулида «Лаган» яшаш Ҳозир папье-маше усулида лаган яшашни кўриб чиқамиз. Сувни яхши шимадиган икки хил рангдаги юпка қоғозни олиб, уни майда бўлакчаларга бўламиз ва елим, сув тайёрлаб оламиз. Лаган сиртига вазелин ёки мой суртилади. Оқ юпка қоғоз бўлакларини сувга ботириб лаган устига текис қилиб сув билан ёпиштирамиз. Навбатдаги қоғоз қавати эса, бошқа оқ рангдаги қоғоз бўлакларидан елимланади. Бу ўз навбатида қоғоз қаватларини янглишиб кетишдан сақлайди. Бу ҳолат 6-7 маротаба такрорланади, охириги қаватни ёпиштириш оқ рангдаги қоғоз билан тугатилиши керак. Сўнг 3-4 кун ясалган буюм яхшилаб қуритилгандан кейин сиртидаги қоғоз қолип ажратиб олинади. Қолипнинг ички қисмини текислаб, унга хоҳлаган нусхани, масалан, пахта гули ва бошқаларни чизамиз. Қоғоз бўлакларидан сабзавот ва мевалар, тарвуз - қовунлар яшаш Тарвуз яшаш учун оддий ҳаво пуфагини оламиз-да уни пуфлаб, думалоқ шакл ҳосил қиламиз. Ҳаво пуфагининг сиртига сувда намланган қоғоз бўлакларини бир текис жойлаштириб чиқамиз. Устидан ПВА елимини суртиб сув шимадиган қоғоз бўлакларини елимлаймиз. Қоғоз бўлаклари икки хил қоғоздан йиртиб тайёрланади. Навбатма-навбат у ёки бу рангдаги қоғоз елимланади. Аввало бир қават сув шимадиган қаватидан оқ қоғоз ва шу тариқа қаватма-қават елимланади. Устки қавати текис бўлиши учун бўр майдаланиб елим билан аралаштирилади-да суртилиб чизилади: қуригандан сўнг керакли бўёққа бўялади. Масалан: тарвузни яшил рангга, қовунни эса сариқ рангга ва ҳ.к. Тайёрлаш технологияси.

Керакли ашёлар:

1. Эмульсия бўёғи.
2. Соф тупроқдан тайёрланган лой.
3. Газета бўлаклари.
4. Сув, ун (клейстер тайёрлаш учун).
5. Оқ қоғоз.

6. Қора духоба, озгина оқ чит, ҳар хил матолар.
7. “ПВА” ва “Момент” клейлари.
8. Бўйи 40 см, эни 2 см ёғоч.
9. Темирли пиво идиши, мих.
10. Мочалка (губка).
11. Гуашь, бўёқ, мўйқалам.
12. Леска, майда қум қоғоз.

Аввал кўғирчоқнинг бошини ясаймиз. Бунинг учун бизга лой керак бўлади. Лойдан ясалган каллани бош тарафидан пастга қаратиб кулоқларининг ўртасидан леска билан бўлиб оламиз. Шунда калланинг юз қисми ва орқа қисми пайдо бўлади. Силлиқ фанер устига юз тарафини кўямиз. Алоҳида идишда алебастрни сув билан аралаштириб тайёрлаб оламиз. Лойдан ясалган юз қисмига озгина ёғ суртамиз ва тайёрланган алебастрни қуйиб қолипни тайёрлаймиз ва очик ҳавода қуритамиз. Лойнинг орқа тарафини ҳам шу йўл билан тайёрлаб оламиз. Алебастр қотганда сўнг ичидаги лойни олиб ташлаймиз ва қолип ичига папье-маше қилиб бир неча кават коғоз ёпиштирамиз. Қоғозни қолип ичига елимлашда оқ қоғоздан бир неча бўлак елимлаймиз, чунки бош қисмининг усти оқ рангда бўлиши, кейин эса унга тана ранги берилишини ҳисобга олиш керак. Олдин сув ва ундан клейстер тайёрлаб оламиз. Қолипимиз ичига 4 қоплам сув билан қоғоз бўлақларини, сўнг клейстер билан газета бўлақларини ёпиштирамиз. Клейстер орқали 6 қоплам ҳосил қиламиз ва очик ҳавога бир кунга кўйиб кўямиз. Орқа тарафини ҳам шундай қиламиз. Энди қуриган қолипдаги ниқобни олиб устидаги кераксиз қоғозларни йиртиб ташланади. Ниқобнинг четига «Момент» клейдан суртиб, орқа ва олди қисми ёпиштирилади. Қуригандан сўнг бир-бирига ёпиштирилган жойига лента қилиб кесиб олинган читни «ПВА» елими билан ёпиштирилади. Калланинг ҳамма жойини оқ қоғоз ва клейстер билан 2 қатлам папье-маше қилинади. Ҳосил бўлган калла қуригандан сўнг даҳаннинг пастки тарафидан қайчи ёки бигиз орқали тешилади ва олдиндан тайёрланган ёғочни (40см) тиқиб, калланинг тепа қисмидан қоқиб маҳкамланади ва устидан яна бир марта қоғоз билан папье-маше қилинади. Тайёр бўлган каллани бўяш учун идишга бўёқ тайёрлаймиз. Идишга сув, оҳак, ПВА елими солиб, яхшилаб аралаштирилади ва қизил, сариқ гуашдан солинади. Бўёқни одам танасининг рангига ўхшатишга ҳаракат қиламиз. Калла майда қум қоғоз орқали силлиқланади ва тайёрланган бўёқ билан бош қисм губкада бўялади. Бир хил қилиб бўяшга ҳаракат қилинади. Бўёқ икки-уч марта берилади. Бўёқ қуригандан сўнг гуаш орқали кўғирчоқнинг кўзи, қоши ва бошқа юз қисмлари чизилади. Сўнг қора духоба ёки қора матодан соч тайёрлаймиз ва калланинг бош қисмига

елимлаймиз. Шундай қилиб қўғирчоғимизнинг калласи тайёр бўлади. Қолган қисмини тайёрлаш учун андоза орқали қўғирчоқ танасини оқ читдан кесиб, тикиб оламиз. Танасидаги кўкрак қисмига губкадан ярим доира шаклида кесилади ва тикилади. Енг қисмига қўлини тайёр андоза орқали кесиб, тикиб олинади ва енг қисмига маҳкамланади. Тайёр андозадан кўйлақлар тикиб, кийгизилади. Бош қисмига тайёрланган бўёқ билан қўл, оёқ ва бўйин қисмлари бўялади. Қотгандан сўнг «ПВА» елими билан ёғочга ёпиштириб қотирилади.

Осма косача яшаш. Керакли жиҳозлар: - газета; - папирус қоғози; - қайчи; - қоғоз учун ишлатиладиган идиш; - бита таҳсимча;; - учта чашка; - пуфак; - аркон.

Буюмни тайёрлаш усули: Керакли ўлчовдаги шарсимон буюмни топинг. Коптокча иш вақтида думаламаслиги учун маҳкамлаб қўйинг. Тайёрлаб қўйган қоғозингиздан учбурчаклар қирқиб чиқинг. Папирус қоғозини бир идишга, газета қоғозини бошқасига солинг. Биринчи қавати фақат сувдан фойдаланади, акс ҳолда тайёр буюм коптокга ёпишмайди, қолган қаватларда қоғоз клейга ботирилади. Қаватлар қанчалик кўп бўлса, шунча яхши. Қўғирчоқ тасвирини яшаш. Материаллар, газета, папирус қоғози, клей, қайчи, бирлаштириш учун картон қоғози, битта таҳсимча, иккита идиш, рангли қоғоз, мато бўёқлари, елим, лак, пластилин. Ишнинг бориши: пластилинни юмшатиб, юз шаклини яшашни бошланг. Юз белгилари катталаштириб ясалади, чунки қават-қават қоғоз остида бу белгилар кичиклашади. Модель тайёр бўлгандан кейин қоғоздан 7,5см узунлигидаги тўртбурчак олинг. Ундан бўйинини ҳосил қиламиз. Қоғоздан ингичка, узун плоска йиртиб биринчи қаватини сув билан қопланг. Бошчани пластилин бўлаги билан ўрнатинг. Бошни аввал сувга ботирилган газета бўлақлари билан қопланг, кейинги қаватини папирус қоғози билан клейга хўллаб ёпиштиринг, бошни иккига бўламиз. Пластилинни олиб ташлаб, бўлагини букланг, юзини, танасини рангли бўёқлар билан бўянг ва қуритинг. Сочларни қоғоз ёки матодан ёпиштириб ясаб уни ҳам ёпиштирамиз, узунлиги 10см ли турбочка бўйинининг ичига ёпиштириб даҳанидан 2см узоклигида киритиб тикланг. 23см – А дан В гача, 20см – С дан даража бўяш керак. Машинада айлантириб тикиб чиқинг. Бўйинини ва тагини очиқ қолдирамиз. Қўлқопнинг ўнгини ўгириб, тешиги атрофига ёқани тикиб чиқамиз, бошини бўйнига мустаҳкам қилиб ёпиштирамиз. Шу тарзда бошқа персанажларни ҳам яшаш мумкин. Қуйидаги расмда папье-маше усулида ясалган ўйинчоқлардан намуналар берилган:

3-МАВЗУ: МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАСИДА ҚЎҒИРЧОҚ ТЕАТРИ ВА ЖИҲОЗЛАРИНИ ЯСАШ

Режа:

1. Мактабгача таълим муассасаларида театр турлари
2. Соя театри
3. Паҳмоқ театри. Паҳмоқ театрининг тузилиши ва жиҳозлари
4. Стол театри
5. Бармоқ театри

Маълумки, мамлакатимизда театрнинг деярли ҳамма турлари фаолият кўрсатиб келмоқда. Театр бу юнонча (tiyation) сўздан олинган бўлиб томошахона деган маънони билдиради. Жажжи кичкинтойларимизнинг сеvimли театри бу қўғирчоқ театридир. Бу театр орқали болалар ўзларига яқин ва таниш бўлган ўйинчоқларни, айикча, қуёнча, кучукча ва бошқа қахрамонларни жонли равишда кўрадилар. Театр болаларга хурсандчилик ва қувонч бахш этиш билан бирга катта тарбиявий аҳамиятга ҳам эгадир. Мактабгача таълим муассасаларида катта спектаклларни қўйиш мумкин эмас. Кичик сахнали, кичик эртак асосида ўзларининг ўйинчоқлари ёрдамида қўйишлари мумкин. Бу кичик кўринишларининг ҳар бири ҳам болаларда катта таасурот уйғотади ва байрам эртакларига кўтаринки руҳ бахш этади. Ҳар қандай бадий асарни қўғирчоқ театри орқали кўрсатилса, болалар учун янада тушунарли бўлади қўғирчоқ кўлқоп театрини айтиб бу театрларга мурожаат қилишимиз лозим. Чунки бундай эртаклар олами болаларнинг сеvimли томошаси ҳисобланади. Қўғирчоқ тетри учун энг керакли бўлган ширмани тайёрлаб олиш керак. Ширманинг баландлиги 50 см, узунлиги 80 см рейка ёрдамида тайёрланади. Рейка, миҳ орқали қоқилиб, орқа томонига икки томони очиладиган қилиб, чарм орқали бирлаштириб унга парда тикилади ва ўрнатилади. Қўғирчоқларни папье - маше усулида тайёрлаш мумкин. Эртак қахрамонлари тайёр бўлгач, текстни ёзиб, сахналаштиришга тайёрланади. Эртак иштирокчилари, персонажлар, эртак матни, бошловчи, эртакчи бобо ёки момолар бўлади. Мактабгача таълим муассасаларида кўнгил очиш соатларида қуйидаги театр турларидан фойданиладилар:

1.Соя театри; 2.Стол театри; 3.Бармоқ театри; 4.Паҳмоқ театри; 5.Қўғирчоқ кўлқоп театри.

Соя театри – қўғирчоқ театрининг ўзига ҳос турларидан ҳисобланади. Унда қўғирчоқлар эмас балки шакллардан иборат ўйинчоқлар ўйнайди. Томоша қилувчилар сахна рўпарасида ўтириб, экранда ёруғлик орқали ҳаракатланаётган соялар: одамлар, ҳайвонлар ва қушлар соясини кўриши мумкин.

Соя театр учун одам ва ҳайвон сояларини болаларнинг ўзлари чизиб, қирқа оладилар. Болаларга шаклларни бошлари думларини қимирлатадиган қилишни ўргатиш керак, бунинг учун тарбиячи ёрдамида деталларни симлар билан бириктириб, спирал ҳолатда айлантириб қўйилади. Ҳаракатланувчи қисмлар қаттиқ симдан тайёрланади. Бундай ўйинчоқларни шаблон ёрдамида ёки ўзлари ўйлаб, силуэт чизадилар. Болалар деталларни қирқиб олганларидан сўнг фигурага кўзини қилиш кераклиги таълиф этилади. Тарбиячи кўз ўрнини ўткир асбоб билан тешиб беради, болалар қалам ёки мўйқалам таёқчаси билан тешикчани кенгайтиради ва ялтироқ қоғоз билан кўзини елимлайди. Болалар елимга қора бўёқ аралаштириб кўзини чизиб қўйишлари мумкин. Театрни кўрсатишлари учун тарбиячи экранни юпқа матодан ёки калька қоғозидан 2x1,5 метрли рамкага сириб тайёрланади. 100 вольтли лампа керак. Чироқ қути ичига жойлаштирилади, ичини қора рангга бўялади. Таранг қилиб сирилган матога қоғоздан декорация жиҳозини аппликация қилиб қўйиш мумкин. Болалар ўзлари тайёрлаган фигураларни экранда кўриб, шодликлари беқиёс бўладик, уларнинг кичик шакллари мўжиза бўлиб кўринади. Соя театрини болаларга катталар қўйиб берадилар. Аввало картон ёки фанер орқали экран ясашиб, экранни юпқа оқ доқа сурп билан тортиб маҳкамланади. Сўнгра ҳар бир гуруҳ ёшига мос равишда эртакни танлаб унинг қаҳрамонларини картонга тушириб, жуда эҳтиёткорлик билан қирқилади. Кейин уни қора гуаш билан бўялади ва қирқилади. Сўнгра чироқ яъни ёруғлик тушириб, сахналаштирилган эртак намойиш қилинади.

Стол театри. Стол театрининг бир неча тури мавжуд: бирида пьеса оддий сахнада-пардасиз ширмада, бошқаси қутичага ўхшаш сахнада (картон театр), учинчиси ясси театрда, сахна икки бўлак картондан қилинади. Бу театрлардаги «артистлар» қўл билан, тагликлар, сим ва магнит орқали турлича ҳаракат қилади. Шаклларнинг тузилиши ҳам турличадир. Иш эртак ёки масал танлашдан бошланади, сўнгра унга мос персонажлар тайёрланади. Жониворлар шаклларини болалар бадиий китоблардан калькага кўчиришлари мумкин. Калькадаги расмни нусха қоғоз ёрдамида иккита оқ қоғозга туширилади. Бу расмларни рангли қалам билан бўяб, биттасини картонга ёпиштирилади ва картонни шу расм контури бўйлаб қирқилади. Картоннинг иккинчи томонига иккинчи расм ёпиштирилади, шу билан фигура тайёр ҳисобланади. Шундан сўнг яримта ғалтак ва чўп орқали баландлиги 9-10 см бўлган таглик тайёрланади. Чўпнинг учига фигура ўрнатилади, ғалтак йиқилиб тушмаслиги учун унинг тагига доира қилиб қирқилган картон ёпиштирилади.

Саҳна-ширма фигуранинг таглиги кўринмаслиги учун бутунликда қилинади. Ширмани бўяш ёки унга рангли қоғоз ёпиштириш керак. Ширмадан 20-22 см оралик декорация ўрнатилади. Агарда ўрмон, дала, дарё, тоғларни тасвирлаш лозим бўлса, мувофиқ келувчи суратни топиб, унга оқ рамка қилиш, расмни картонга ёпиштириш керак. Декорацияни ярим доира шаклида эгиш ҳам мумкин. Саҳна-ширма стол устига қўйилади, унинг орқасида эса фигураларни юргадиган ва улар учун гапирадиган ўқувчилар туради. Агарда пьеса давомида декорация ўзгариб туриши керак бўлса, китоб сифатли қилиб бирлаштирилган картонга ёпиштирилиши лозим. Унинг ҳар бир саҳифасида битта декорация бўлади.

Агар қуёни ясаш керак бўлса, аввал бутун фигуранинг сўнгра унинг олдинги оёғини бир оз узунроқ ясаб қирқиб олинади. Бу олд оёққа сим ўтказилади. У мана шу сим воситасида бошқарилади. Тайёрлаб қўйилган олд оёққа тешик қилиниб ип ўтказилади, ипнинг бир учи оёққа бир парча қоғоз билан туташтирилади ва ипнинг иккинчи учи фигурадан ўтказилиб тарангрок қилиб тортилади ва фигуранинг ич томонига ёпиштириб қўйилади. Қуйида эртак асосида стол театри қаҳрамонлари намуналари берилган .

Картон театрининг жиҳозлари. Картон театрда картондан ясалган ясси ва ҳажмли кўғирчоқ фигуралар иштирок этади. Бир томонлама шакллар ип, сим ва шу кабилар ёрдамида фақат бир томонга ҳаракат қилади. Картон театрда юқоридан туриб ип, сим билан бошқариладиган шакллар ҳам қатнашади, улар энгил ҳаракат қиладилар, бурила оладилар. Саҳна уч бўлак картон ёки фанердан ясалади. Саҳнанинг асосий қисмлари: орқа девор, пол ва олди пештоқли девордир. Деворларга икки томондан картон полосалар ёпиштирилади, бу полосаларга декорациялар осилади. Декорацияларни уларнинг ўзларидан каттароқ картонга ёпиштириш керак, чунки уларда осгичлар қирқилади. Парданинг расми ҳам ўзидан каттароқ картонга ёпиштирилади, бу уни кўтариш ва туширишга қулайдир. Кўпгина спектакллар учун ҳаракатланувчи декорациялар керак бўлади. Бундай декорация шаклларнинг тез ҳаракат қилаётганлигини билдириш учун қўлланилади.

Ҳаракатланувчи декорация 3-4 метрли қоғоз лентадан ишланиб, орқа деворга қилинган тешикдан ўтказилади ва керак вақтда тортиб, ҳаракатга келтирилади. Айтайлик, фигура чап томонга ҳаракат қилдирилмоқчи бўлса, декорация ўнг томонга тортилиб тез ҳаракат қилаётгандек тасаввур ҳосил қилинади. Саҳна бошқача қурилиши ҳам мумкин, бундай ҳолда унинг олд қисми триляжга ўхшайди. Унда пештоқсаҳна ойнаси қирқилади. Бундай ҳолда ойна орқасида ундан 2-3 см ораликда ингичка думалоқ чўп ўрнатилади. Чўпни ўрнатишдан олдин унга 10 тача сим айланалар киргизилиб, уларга суриладиган парда ўрнатилади. Парда бурма бўлиши учун кенгрок бўлиши керак. Пунктир билан агарда ижрочиларнинг қўлини яширишнинг хожати бўлмаса, олиб ташланиши осон 9-10 смли бўлган тахтача кўрсатилган. Саҳна бундай қурилганда декорациялар кўп қаватли парда кўринишига эга бўлади ёки картон доирага жойлашади. Бу доира ингичка михда айланиб, декорацияни тезда алмаштириш, баъзи ҳолларда ҳаракатланувчи декорацияни кўрсатиш имконини беради. Декорацияларнинг тез алмашиши учун уларни канцелярия наколкасига ўхшаш вертушкага ўрнатилади. Бу доира тахтага ўрнатилган бир бўлак йўғон симдир. Доира ёки ветушка орқасига дока ёки тюль тортилган уч ост рамкадан иборат парда жойланади. Дока кўк ёки оч кўк рангга бўялади. Бундай тўсиқдан ижрочилар сахнани бемалол кўриб тура оладилар ва шаклларни ишонч билан бошқара оладилар. Саҳнани ёритиш катта аҳамиятга эгадир. Уларни шундай жойлаштириш керакки, улар сахнани ёритсин-у нури томошабинларга тушмасин. Муסיқа барча театр постановкаларининг асосий элементларидан

бири ҳисобланади. Маълумки, спектакль мусиқали киришдан бошланади. Мусиқали танаффус вақтида декорация алмашади. Товуш ва ёруғлик эффекти билан бириккан мусиқа «Фонус хаёл» театрида ҳам, стол театрида ҳам мукамал бадиий тасвири яратиш имконини беради. Бу театрларда овозга тақлид қилиш, хўрознинг қичқириши, мушукнинг миёвлаши, айиқнинг ўқириши ҳамда шовқин эффектлари-ёғаётган ёмғир овози, паровознинг пишиллаши ва шу кабилардан фойдаланилади.

Бармоқ театри. Ёз ойида болаларнинг ўз кўллари билан ясаган ўйинчоқларидан ўйинчоқ театрлари, стол ва бармоқ театрлари ташкил қилганда фойдаланиш мумкин. Бунда болалар нафақат оддий тамошабин, бўлиб қолмасдан улар меҳнат қилувчи, ижодкорга айланиб, ўзларидан кичик укаларига театр кўрсатиш билан уларни ҳурсанд қиладилар. Бармоқ театри қахрамонларини қоғоздан яшаш мумкин. Бу кичик конус ва цилиндр шаклидаги бармоққа кийиш учун ясалган. Қоғоздан одам, хайвонларнинг кичик шаклида бармоққа тасвирини тайёрлаб, уни бармоққа қоғоздан узук шаклида ясалган қоғоз ҳалқага елимлаб, бармоққа кийиб олинади. Театр қахрамонларини кичик қутичалардан ҳам яшаш мумкин. Қутичаларнинг таг томонидан бармоқни киргизиш учун жой тайёрлаб, қутичага хоҳлаган қиёфа бериш мумкин. Қутичанинг қулай томонидан бармоқ сиғадиган кичик тешикча қилиб қўйилади, масалан: гугурт қутисидан, кублардан, думалоқ шаклдаги қутичалардан ва бошқалардан. Бармоқ театри учун турли хил газламалардан фойдаланиш анча кенг тарқалган. Бунда газламанинг ситилиб кетмайдиган хили танланади ва унинг тескари томонидан тикиб, сўнгра ўнгига ағдарилади, қолган жойи тикиб чиқилади. Болаларга андозанинг тескари томонидан тикишни, кўз, қош, бурун, оғиз кабиларни тикиш ёки ёпиштириш кераклигини айтиб, уларни бажаришга ундаш мумкин. Болалар мустақил соч, жияк, лента ва тўрдан безакларни ўзлари тикадилар. Паралондан ҳам бармоқ театри қахрамонларини яшаш мумкин. Паралондан турли қахрамонларнинг бош қисмини тайёрлаб, бармоққа кийгазиш жойини қилиб, қахрамонларни безатишда матолардан ҳам фойдаланиш мумкин. Мактабга тайёрлов гуруҳи болалари иштирокида бармоққа кийиш учун қахрамонни бармоққа мос қилиб бичиб, усти томонидан «ҳалқа» чоки билан, баъзан эса тўғри чок билан ички томонидан тикиб, ўнги томонига ўгирилади. Деталларни болалар ўзлари тугмача, жун иплар ёрдамида жиҳозлайдилар. Бармоқ театрини қоғоз қуюқасидан ҳам яшаш мумкин. Бунда қоғоздан цилиндр шаклини ясаб, бармоққа мос қилиб қоғоз қуйқани цилиндрга киргизиб, сўнг хоҳлаган шаклни яшаш мумкин. Қуригандан кейин бош қисмларни бўйлаб лозим. Уларга баъзи деталларни қоғоздан қирқиб, елимлаб қўйса бўлади. Масалан: кулоқларни, кўзларни эса тугмачадан, матолардан,

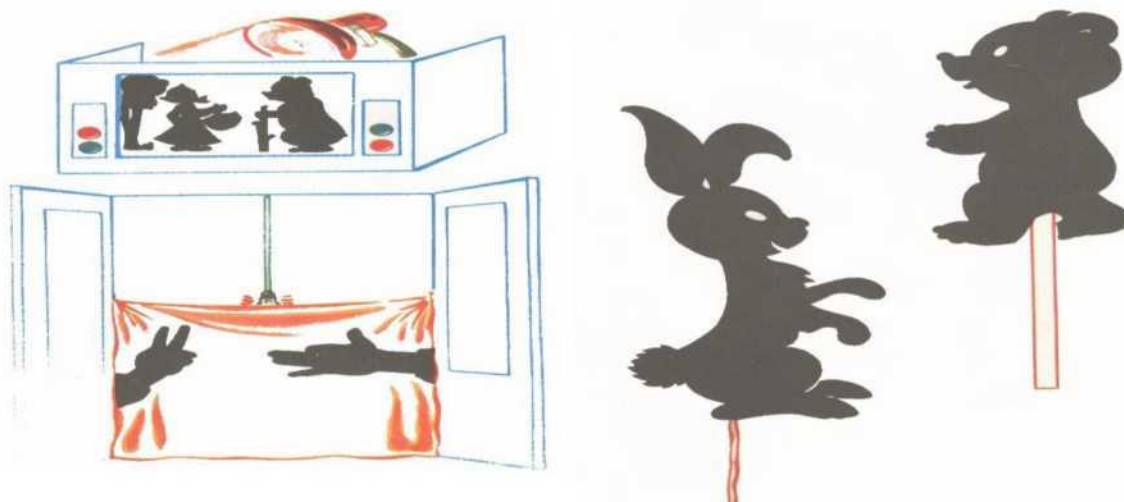
турли иплардан сочларни қилиш мумкин. Бундай ўйинчоқларни катта мактабгача ёшдаги болалар мустақил бажарадилар. Картонга чизиб қирқилган шакллардан: қизча, қушча, хайвонлар бошининг орқа томонига кичик картон қоғоз қолдиғидан бармоқ сиғулик қилиб ёпиштириб қўйиш мумкин. Бармоқ театри бошқа театрлар кабидир, лекин унинг фарқи шундаки ҳар бир эртақ қахрамони болаларнинг бармоқларига мос кичик ёки эртақ кўрсатувчининг бармоғига тўғри келадиган қилиб тайёрланади.

Дикир-дикир ўйинчоқлар. Дикир-дикир ўйинчоқларни яшаш учун кичик картонга одам ва хайвонлар тасвирини чизиш керак, уларнинг оёқлари эса чизилмайди. Чизилган тасвирни қирқиб оламиз. Шаклларни кафтимизнинг орқа томонига резина билан мустаҳкамлаб, кўрсатгич ёки ўрта бармоққа атир шиша қопқоғини кийиб, резина билан мустаҳкамлаб, столда ақларни юрғазамиз. Уларни чоптириш, ўйинга тушириш мумкин. Катта, тайёрлов гуруҳ болалари бундай ўйинчоқларни мустақил ясай олишади.

Қўлқоп қўғирчоқлар (бармоқсиз қўлқоп). Эски қўлқопча, қўлқоп қўғирчоқларни яшаш учун ашё бўла олади. Бундай ўйинчоқларни ҳам болаларнинг ўзлари яшашлари мумкин. Қўлқоп қўғирчоқнинг бош қисми, катта бармоқ эса, бурун бўлиб хизмат қилади. Қўлқопни тўлиқ хайвонга айлантириб олиш ҳам мумкин, бунда катта бармоқ дум вазифасини ўтайди. Қўлқоп қўғирчоқ танаси бўлиши, унга бош ва бошқа деталларни бириктириш ҳам мумкин. Қўлқоп топилмаса, унда тўқилган эски буюм ёки матодан фойдаланамиз. Бунда бичишда бармоқ ўрнини бичиш шарт эмас, турли деталлар унга тикиб қўйилади. Қўлқоп қўғирчоқлар(бармоқли қўлқоп). Қахрамонларни эски қўлқоплардан тайёрласа бўлади. Агар эски қўлқоп топилмаса, уни тикиш мумкин. Болаларга тавсия этиладиган қўлқопнинг андозаси (беш бармоқлимас, тўрт бармоқли) бўлиши мумкин. Деталларни болалар бичиб, ҳалқа чоки билан тикадилар. Бош қисмини чизиб ёки тикиб, белгиланган жойга бирлаштириб қўйиш мумкин. Қўғирчоқнинг асл нусхасини эски қўлқопдан тикса бўлади. Ортиқча деталини пунктир чизиғи билан белгилаб, олиб ташланади ва хоҳлаган эртақ қахрамонларига эга бўлиш мумкин. Қўлқопга пайпоқдан озгина улаб қўйилса, қўлга кийиб, тугмачадан кўзларини қилиб қўйилса, қўл бармоқ ҳаракати билан гапираётган ҳаракат ҳолатини кўрсатиш мумкин. Болалар бундай қахрамонларни ўзлари ясай оладилар, айниқса икки эски қўлқопдан ясалган ўйинчоқ: кучукча, мушукча, қуёнча, бўри, тулкичаларни тайёрлаш қийин эмас. Қўлқопнинг кўрсатгич ва катта бармоғи дум бўлади, унинг ортиқча қисмлари тикиб ташланади. Қахрамонларнинг айрим деталларини жихозлашда тугмачалар, дур доначаларини ишлатиш мумкин. Бундай ўйинчоқлардан болалар саҳналаштириш фаолиятида фойдаланадилар.

Паҳмоқ театри. Паҳмоқ театрининг тузилиши ва жиҳозлари. Маълумки, болаларнинг ҳар томонлама ривожланишларида турли ўйинлар ва театрлаштирилган тadbирларнинг аҳамияти каттадир. Бунда стол устида ўйналадиган ўйинчоқлар кўғирчоқлар театридан кенг фойданилади. Паҳмоқ театрининг ўзига ҳос томони шундаки, кичкинтойлар, асосан, эртак қаҳрамонларининг айнан ўзини кўрадилар. Персонажлар паҳмоқ экранга ёпиштирилади. Экран тайёрлаш учун баландлиги 40 узунлиги 60 см ли қалин картон ёки фанер устига паҳмоқ газламаси яхшилаб ёпиштирилади. Персонажлар экранда мана шу экран орқали ёпиштирилади. Болалар учун мўлжалланган паҳмоқ театри эртак иштирокчилари, персонажлар, декорациялар, эртак матни, бошловчи эртакчи бобо ёки момолардан иборат бўлади.

Паҳмоқ театри учун персонажлар қуйидагича тайёрланади: персонажлар картон қоғоздан қирқиб олинади ва рангли бўёқда, гуашда бўйлади. Тайёр бўлган персонажлар эртак матни билан бирга папкага солиб қўйилади.

5-МАВЗУ: МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ТАБИИЙ ВА ТАШЛАНДИК МАТЕРИАЛЛАРДАН УЙИНЧОҚЛАР ЯСАШ

Режа:

1. Табиий ва ташландик материалларни туплаш
2. Табиий ва ташландик материаллардан уйинчоқлар ясаш

Табиий материаллар тарбиячи раҳбарлигида экскурсияларда тупланади. Экскурсия уюштиришдан олдин болаларга булажак иш намунаси курсатилади. Болалар уни диққат билан куриб, унда ишлатилган барг пластинкаларининг шаклини, дарахт навларини аниқлайдилар. Шундан сунг уюштириладиган

экскурсия режаси тузилади. Экскурсия маршрутида алохида эътибор бериладиган объект (эман, заранг, акация дарахтлари, хашаротлар, ниначи)лар аникланади. Болаларнинг эътиборлари ва аклий фаолиятларини кузатилаётган объектнинг зарур булган асосий мухим белгилари ва хусусиятларини ажратишга, тупланаётган материални тугри бахолашга йуллайдиган саволлар тузилади.

Дарахтзорга келганда болалар кайфияти кутарилиб, улар хар нарсага кизикиш билан карайдилар, барглар, уларнинг ранглари болаларни ажаблантиради. Улар кузнинг бутун гузаллигини, унинг рангларини, тукилган барглар хиди ва улар узининг эластиклик хусусиятини йукотганлигини, каттиклашиб, синувчан булиб колганлигини курадилар. Болаларнинг атроф-табиат билан завкланишлари камайиб боришига караб, уларнинг эътибори баргларнинг шакли, дарахтлар навларига каратилади. Ана шу вақтда усимликларда содир булаётган ички жараёнлар киска ва тушунарли шаклда баён этиб берилди: жумладан, усимлик янги шароитларга мослашиб, кишга тайёргарлик куряпти. Баргларни тукиш бу узига хос химоя туридир, чунки барглар сувни куп буглантиради, кишда эса тупрокдан намлик жуда кам микдорда келади. Шундан кейин болаларнинг эътибори атрофда учиб юрган капалак, ниначиларга, уларнинг асосий белгиларига жалб килинади. Учиб юрган хашаротлар уларнинг тузилиш шакллари мехнат дарсларида хашаротлар аппликациясини тайёрлаш учун образ, тупланган барглар материал хизматини уташи керак.

Болалар баргларни туплар эканлар, уларнинг ранглари, шаклларини киёслашни урганадилар, бу уларнинг кузатувчанлигини устиришга ёрдам беради. Тупланган барглар олдиндан тайёрлаб куйилган дафтар вараклари орасига куйилади. Шундан кейин болаларга баргларнинг мехнат машгулотларигача рангини йукотмаслиги, буралиб кетмаслиги учун кандай ишлов бериш кераклиги тушунтирилади. Хар бир экскурсияда болаларнинг эътибори инсоннинг яратувчилик мехнатига албатта жалб этилиши керак, Экскурсия охирида унга якун ясалади, экскурсияда эгалланган билимлар умумлаштирилади. Бундан ташкари, болаларга капалак ва ниначилар тасвири туширилган расмларни куриит, уларнинг танаси ва канотларининг шакли, ранги кандайлигига алохида эътибор бериш топширилади.

Бундай уюштирилган экскурсиядан кейинги машгулотда болалар аппликацияларни зур иштиёк билан намойиш киладилар, агарда аппликацияни уз истакларига кура, узлари туплаган материаллардан мустакил ясаш топширилса, кизикишлари янада ортади. Бундай машгулот куйидаги схемага эга булиши мумкин:

1. Машгулот мавзуси ва максadini айтиш.

2. Утказилган экскурсия буйича сухбат куйидагича булади:

а) экскурсияда каерда булдик?

б) кандай дарахтларни курдик, уларнинг номи кандай?

в) уларнинг баргларининг шакли бир хилми?

г) кандай хашаротларни курдик?

3. Намуна тахлили:

- а) капалак кандай кисмлардан ташкил топган?
 - б) унинг кисмлари кандай жойлашган?
 - в) уни тасвирлашда қайси дарахтлар баргларидан фойдаланилган?
4. Ишни бажариш тартибини аниқлаш:
- а) капалакнинг айрим кисмлари (танаси, канотлари)нинг жойлашишини тасвирлаш;
 - б) капалакнинг танаси ва канотлари учун шакли ҳамда улчамлари бир хил булган баргларли топиш;
 - в) уларни коғозда жойлаштириш;
 - г) ишни амалий бажариш.
5. Тарбиячининг ишни бажариш усуллари ҳақидаги тушунтиришлари.
6. Апликацияни бажариш бўйича мустақил иш:
- а) капалакнинг айрим кисмларини коғозда тугри тасвирлаш;
 - б) шакл, улчам ва бўёқларини тугри танлаш;
 - в) елимлаш ишларини тартибли бажариш;
 - г) капалакнинг куз ва муйларини тугри тасвирлаш;
 - д) иш бажарилган коғознинг орқасида баргларидан фойдаланилган дарахтларнинг номларини ёзиш;
7. Ишни баҳолаш.

Ижодий характердаги ишлар. Масалан: «Баликлардан композиция тузиш». Тарбиячи умумий вазифа беради, болалар эса, тарбиячи намунаси асосида уз вариантларини излайдилар.

Тарбиячи доскага балик расми тасвирланган плакатни осиб қуйиб, болалар билан биргаликда балик танаси, баликнинг боши, канотлари, думининг шакли таҳлил қилинади. Балик турига кура унинг танаси, канот ва думлари ҳар хил булиши мумкинлиги аниқланади, шунинг учун бу ишда турли табиий материаллардан фойдаланиш мумкин бўлади. Шундан сунг ишни бажариш тартиби аниқланади. Аввал балик кисмлари учун материал танлаш, унинг умумий тарҳини чизиш керак. Шундан кейин қайси деталнинг қандай тартибда елимланишини, деталларнинг жойларини аниқлаш ва сунгра ишга киришиш лозим. Бундай юмушлар бажарилаётган ишга ижодий ёндошишни устиришга ёрдам беради. Машгулотга яқун ясаш ва бажарилган ишни баҳолашда тарбиячи фойдаланилган материаллар номини сурайди.

Бу табиий материаллар билан ишлаш машгулотининг тахминий тузилишидир.

6-МАВЗУ: КАШТА ТИКИШ. КАШТАЧИЛИК ТАРИХИ ВА ТАЙЁРЛАШ ТЕХНОЛОГИЯСИ РЕЖА:

1. Каштачиликда безак буюмларининг турлари
2. Кашта тикиш технологияси

Миллий каштачилик (каштадузлик) амалий санъатнинг энг қадимий турларидан булиб, у халқнинг уз турмушини гузал қилиш истаги натижасида юзага келган. Каштачилик санъати нафакат мамлакатимизда, балки чет элларда ҳам шухрат қозонган. Узбек халқ усталари қуллари билан тикилган қирпеч, сузана, зардевор, гулқурпа, чойшаб қабилар Германия, Белгия, Америка Қушма Штатлари, Хиндистон, Афғонистон каби хорижий давлатлар музейларида доимий экспозицияга айланиб қолган.

Хозиргача буюмлар узига хос гузаллик, нафис безакларнинг ранг-баранглиги билан кишиларни хайратга солиб келмоқда. Бадиий каштачилик узок тарихга эга. Узбек каштачилиги иқлим, табиий шароит, муҳит билан боғлиқ ҳолда барча касб-хунарлари билан биргаликда ривож топган. Каштачилик санъатининг энг қадимийси сақланмаган. XIV - XV асрларга мансуб миниатюралар орқали каштачиликнинг жуда қадимдан ривожланганлигини қуриш мумкин. Испан элчиси Руи Г онзалес де Клавихо Амир Темур саройида узбек миллий кашта безакларини қурганини қундалигида ёзиб қолдирган. 1467-йили Камолиддин Бехзод «Зафарнома» га ишлаган «Темур тахтда» миниатюрасида қодирга ишлаган каштани ҳам акс эттирган. XIX - асрнинг иккинчи ярмида кашта тикиш машинасининг ихтиро этилиши каштачилик қорхоналарининг вужудга келишига асос солди. Машинада кашталарнинг қуп ишлаб чиқарилиши уларнинг бадиийлигига путур етказди. Қул кашталари унутила бошланди. Лекин айрим хилларигина сақланиб қолди. Узбек каштачилиги қушни халқлар каштачилиги таъсирида бойиди ва ривожланди.

Каштачилик санъатида ҳар бир миллатнинг узига хос энг қуп қуллайдиган нақшлари булади. Чунончи узбек кашталарида усимликсимон, геометрик ҳамда гул нақшлари қуп бўлса, рус каштачилигида геометрик, усимликсимон шакллар, гуллар, қуш ва мевалар қуп тасвирланади. Қозок ва қирғиз каштачилигида эса қупрок ҳайвонлар, шох ва туёқларни эслатувчи элементлар тасвирланади.

Қадимий анъаналарга қура, узбек қизлари булажак келинлик сеплари ҳар хил каштачилик буюмларини узлари тайёрлашлари лозим эди. Кашталар қанчалик нозик, қиройли бўлса, шунчалик қимматга баҳоланар эди. Қизларга 7-9 ёшидан бошлаб кашта тикишга ургатиларди. Улар уч-турт йилдан кейин мустақил кашта тика бошлайдилар. Ётишиб қикқан каштачилар узининг санъати ва табиатида қура гузаллик ҳақидаги орзуларини ифодалашга ҳаракат қилганлар.

Каштачиликнинг махсус турларидан бири - аппликациядир. Аппликация каштадузликнинг махсус тури булиб, у узига хос технологияга эга. Асосий матога рангдор мато парчасини, чарм ва бошқаларни қадаб, атрофи қокланади, аппликацияда қупинча қизма қоклардан фойдаланилади.

КАШТАЧИЛИКДА БЕЗАК БУЮМЛАРИНИНГ ТУРЛАРИ

Урта Осиёда каштачилик жуда кенг тарқалган бўлиб, оилада ҳар бир аёл кашта тикишни билиши керак бўлган. Шунинг учун ҳар бир оила узи учун кирпеч, сузана, дорпеч, ойнахалта, чойхалта ва бошқаларни узи тайёрлаган. Безак буюмларининг тури жуда кўп масалан, сузана, кирпеч, чойшаб ойнахалта, чой халта, зардевор, палак, гул-курпаг дорпеч, бугжом, парда, белбоғ, такянуш (ёстик устига ёпиладиган), Дуппи, куйлак, даструмол, ҳамён, жойнамоз, нимча, махси-кавуш, халтача ва бошқалар бадиий дид билан безатилган. Утмишда бу кашталар оқ ва малла матоларга тикилган. Кейинчалик сатин, шойи бахмалга тикиладиган бўлди. Каштачиликда ишлатиладиган безак буюм турлари билан танишиб чиқамиз.

Дуппи - Ўзбекистонда кенг тарқалган енгил бош кийим. Дуппи кийиш дастлаб Эронда ва туркий халқлар уртасида расм бўлган. Асрлар давомида дуппининг турли хиллари вужудга келган. Бахмалга, сатинга, сидирга шойига ип, ипак ва зар билан дуппи гуллари тикилган. Ўзбекистонда, Тошкент, Чуст, Бухоро, Самарканд, Бойсун, Шахрисабз дуппилари машҳур бўлиб, улар узига хосдир.

Мамлакатимизнинг барча туманларида дуппи тикилади. Унинг Ироки, Чуст дуппи, гилам дуппи, чакма тур, кизил гул, пилтадузи, зардуппи, тулдирма деб номланадиган миллий дуппилар бор. Ҳар бир дуппи яратилиш услубига эга бўлиб, улар бир-биридан фарқ қилади.

Арагчин - шарсимон дуппи, уни асосан кексалар қияди. Тошкентда шарсимон дуппилар қанда ҳаёл, босма, чакматор, ироки чок усулларида тикилади.

Тус дуппи - кенг тарқалган ясси юзали дуппи. Купинча тус дуппи чуст дуппи деб юритилади. Тус дуппиларнинг биргина классик вариантнинг узида саккизта чок услуби қулланилади. Масалан, занжира, тугри чок, чита, кунгура, еталатма, тарок, ова, пилдинок. Чуст дупписининг тепаси квадрат шаклида буртиб чиқиб, ярим шар қуринишида бўлади. Тошкент дупписи сидирга бахмалдан (гулсиз) тикилган бўлади. Бухоро дуппилари сидирга ёки гули бахмалдан жиякли қилиб тикилади, жияги турли хил ипаклардан рангдор нақшли йурма усулида тикилган бўлади.

Жойнамоз - ерга солиб устида намоз уқийдиган тушама. Жойнамоз ҳар хил матодан тайёрланиб, унинг уч томони меҳроб шаклида тикилган бўлади. Ундан мачит, мадраса ва уйларда фойдаланилади. У турли улчамда бўлади. Жойнамоз каштачиликда жуда чиройли қилиб безатилади.

Зардевор - уй жихози, у сидирга шойи бахмал, сатинга кашта тикиб безатилган бадиий буюм. Зардевор янги тушган келиннинг уйига, шифтига ёки деворига илиб қўйилади. У зар ип ёки ипак гажимли бўлиб, эни 40-70см узунлиги мулжалланган уйнинг деворига мослаб тикилади.

Палак - деворларга илиниб энг йирик, энг қиммат безак буюмларидан бири. Палакда осмон ва тулин ой акс эттирилади. Уни қадимда оқ ёки малла бузга кашта тикиб тайёрланган. У сузанадан гулларининг йириклиги, заминига ҳам кашта қопланиши билан фарқ қилади. Палакни уртасида йирик ой тасвири

кизил кирмизи, пушти ипак билан кашталанади ва атрофига жуда чиройли килиб усимликсимон накшлар тикилади. Накшлар ичида купинча бодом, калампир элементлари кулланилади. Палакда киркча ой хам тасвирлаш мумкин, шунинг учун ойини сонига караб олти ойли палак, ун икки ойли палак, хаттоки катта уйлар учун кирк ойли палак тикилгани бизга маълум. Ойлар турли ранглар билан бир неча хил тасвирланган. Машхур каштадузлар баъзида ойни ажойиб накшлар билан безаб, уз махоратларини намойиш этганлар. Агар ойни ичида сидирга рангда ифодаланган булса, уни, ойпалак, агар накшли булса гулпалак ва хоказо номлар билан юритилади. Кейинги вақтларда палакни кул мехнати куп булгани учун сузана дейила бошланди. Лекин хозир палакни кулда тикишга катта ахамият берилмокда.

Кирпеч - тоқчага тахлаб куйилган кийим-кечак устидан ёки деворнинг буш жойларига илиб, уйни безатиб туриши учун ишлатиладиган бадий буюм. Кирпеч кашталари кулда ёки машинада тикилади. Кирпеч кулда илма кашта билан безалади. У кийим-кечакни чангдан саклайди ва уйни безаб туради. Одатда, палакка ухшатиб тикилгани кирпечпалак деб юритилади. Бу тури хам кенг ишлатилади.

Сузана - игна билан тикилган деган маънони беради. Сузана матога кашта тикиб тайёрланган бадий буюм булиб, хонани безатиш учун деворга илиб куйилади. У сатин, бахмал, шойи ва бошка матоларга кашта тикиб тайёрланади. У узига хос бадий куринишга эга. Матонинг рангидан усталаримиз кашта замани сифатида фойдаланадилар. Шунинг учун у палакдан фарк килади. Сузана хар бир хонадонда булган, чунки хар бир киз турмушга чикишидан олдин узи учун сузана тайёрлаган. Сузана келинларнинг сепи хисобланган. Камбагал оилада сузанани малла, ок буздан, бадавлатроқларида эса шойидан, бахмалдан тикишган. Сузана учун композицион жойлашган усимликсимон накшлардан фойдаланилади. Сузана уртасида купинча доирасимон гул тикилиб атрофи гулдор ислимий накшлар билан безатилади. Сузана тикиш жуда кадимдан ривожланган, лекин XIX- асргача булган сузаналар сакланмаган. Факат XIX- асрга оид Самарканд, Бухоро, Нурота, Фаргона, Уратепа, Шахрисабз, Тошкент ва бошка жойлардаги сузана турларидан намуналар бор. Санъатнинг бу тури айникса Ўзбекистон худудида кадимдан кенг тарқалган. Кейинги пайтларда сузана машинада тикилиб келмокда.

Чойшаб - форсча-тожикча руйжотун чодир деган маънони билдиради. Чойшаб асосан тахмонга тутиш, ётганда ёпиниш учун тушак устидан тушалади. Тушак устидан ёпиладиган чойшаб хам каштали ок сурп, тахмонга тутиладиган сатин, шойи, бахмал ва бошкалардан тикилади. Хрзирги вақтда чойшабдан сузана каби бадий буюм сифатида хам фойдаланиб келинмокда.

КАШТА ТИКИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Кашта турли рангдаги ипак, мулина, зар ип билан игна, илмокли бигизда хар хил матога машинада гул тикишдар. Кашта хар хил кийимларга, рузгор буюмларига тикилади. Каштачиликда мато, кигиз, чарм, картон, зигир, жун, сунъий иплар, зар иплар, майин сим, хом чармдан тайёрланган тасмалар,

мунчок, маржон, кимматбахо табиий ва сунъий тошлар, шишадан тайёрланган мунчоклар ва бошка материаллар ишлатилади. Каштачиликда узига хос иш куруллари мавжуд булиб, улар узига хос вазифани бажаради. Каштачиликда игналар, илмокли ва илмоксиз бигизлар, тугнагич, ангишвона кайчи ҳамда чамбараклар ишлатилади.

Чамбарак асосан ёгочдан ясалади, у доира, квадрат, тугри туртбурчак шаклида булади. Кичик кашталарга доира чамбарак ишлатилади, чунки у кулайдир. Амма кашталарга ҳам чамбарак ишлатилавермайди. Ип ва игна кашта тикиладиган матолар калинлигига мос килиб танланади. Каштачиликда ёгоч дастали икки хил, яъни илмокли ва илмоксиз бигизлар ишлатилади. Айрим материалларга, масалан, чарм ва картонга кийналмасдан тикиш учун илмоксиз бигизлар ишлатилади. Накшлар учун уткир учли 1012см узунликдаги кайчилар ишлатилади. Тикиш кулай булиши учун катим 50-60см дан узун булмаслиги лозим, кашта чамбаракда тикилса ангишвона кулланилмайди. Накш нусхаси турли материалларга хар хил йулар билан туширилади. Масалан, нусха кучириладиган когозлар тахта, ёруглик ёрдамида материал устидан буклаб чикилади, кейин бу когозлар йиртиб олинади. Каштага иплар рангини мослаб танлаш каштадуздан катта махорат ҳамда дид талаб килади. Тугри танланган ип каштанинг жозибадор чикишига сабаб булади.

Кулда кашта тикишнинг икки тури мавжуд: биринчиси матонинг аркон ҳамда урим ипларини санаб кашта тикиш, иккинчиси, матога гул тасвири тарhini чизиб, эркин кашта тикиш. Аркон урим иплари кесиштирилиб, полотно ёки буз шаклида тукилган матоларга тикилади. Бунинг сабаби кашта тикишда мато ипларини санаб тикишга кулайдир. Санама кашта тури Ўзбекистонда кенг таркалган. Эркин кашта мато танламайди, туширилган тасвир чизиклари асосида тикилади. Ўзбек каштачилигида йурма, илма, ироки, босма, хомдузи, чамак, чипта хаёл, бахя чоклар кенг таркалган. Бадиий кашталарда турли жойдан турли чоклар ишлатилади. Чунончи Шахрисабзда йурма, кандахаёл, ироки, Тошкентда купрок босма чоки, Бухоро, Нурота, Самаркандда йурма чоки билан тикилади.

Чамак чоки - кашта тикиш чокларидан бири булиб, чапдан унга икки параллел чизик буйлаб тикилади ва утказилган игна унгдан санчилади. Сунг юкорига чапга томон кия килиб чикарилади ва пастки чизикка параллел равишда тугри кадалади ҳамда пасти ҳам кия килиб чикарилади. Чамак чоки кушимча накшларни рамкага олишда ёки дуппи кизакларига бадиий безак беришда ишлатилади. Кайчининг кичик уткир учлиси ишлатилади. Чамак чоки рус каштадузлари орасида « козлик » дейилади.

Бахя чоки - кашта четларини мустахкамлашга хизмат килиб, матога худди буклагандек, лекин бир текис чок ҳамда масофа хисобга олиниб тикилади. Шундан сунг мато угирилиб яна тикиб чикилади, натижада текис ип чизик хосил килинади. Бу чок жуда кадимдан кулда, кейинчалик машинада тикиладиган булган.

Курпа чоки турли йуналишда, яъни чапдан унга, унгдан чапга, юкоридан пастга, пастдан юкорига сидирга тикиб хосил килинади. Ёнма-ён тикиладиган чоклар бир текис ёки гул шаклига караб кичикдан катталашиб, каттадан-

кичиклашиб боради. Бу чок (икки томонлама) санама, пилтадузи номлар билан юритилади. Дуппидузликда ва кашталарда жуда кенг фойдаланилади.

Чинди хаёл - дуруя чоки, матога игна кадалиб бир меъёрда тикиб чикилади, тескари угириб яна тикиб чиккилади. Шу тарика матонинг олди ва орка томонида бир хил гул хосил килинади. Бу чок икки томони ҳам кузга ташланадиган буюмлар, яъни сочик, румол ва бошқаларни безашда ишлатилади.

Йурма чоки йурмаки, илмокли бичик ёки игна билан матонинг унг томонида халқалар занжири хосил қилиб тикилиб, бигизга утказилган ипак матонинг сиртида чап кул билан ушлаб турилади. Йурма чоклари билан йирик кашталарнинг хошиялари, гул ва барглари асосий шохга улайдиган банд ва бошқалар қадимдан шундай усулда тикилган. Йурма чокдан Самарқанд, Бухоро, Кашқадарё каштадузлари куп фойдаланадилар.

СПИЦА ВА ИЛГАК БИЛАН ТУКИШ

Тукиш, халқаларни хосил қилиш усуллари. Ўзбек халқи қадимдан кул хунаремандчилиги сирларини чуқур эгаллаб келган. Жумладан, ўзбек хотин-қизлари мохирлик билан кашта, жияк, дуппи, тун, сузана кабиларни тикиш билан шугулланганлар. Улар атлас ва гиламлар тукишган. Бор хомашёлардан фойдаланганлар. Хозирги кунга келиб аёлларимиз орасида кулда кийим - кулқопчалар тукиш кенг ривожланиб бормоқда. Кулда тукилган кийим-кечаклар бетакрор ва бежиримдир. Тукиш амалий санъатнинг бир тури булиб, ниҳоятда завқли ва фойдалидир. Тукилган кийим ярқисиз булиб ётмайди ёки ташлаб юборилмайди. Хар бир тукиш хунаридан хабари бор хотин-қиз керакли буюмни осонликча тукиб олади ва умуман тукиган сари уз-узига ишонч ва яратувчанлик қобиляти ортиб боради.

Тукиш қуроллари бу- спица ва илгакдир. Спица—асосий тукиш қуроли булиб, унинг қуйидаги турлари бор.

1. Айлана тросчали.
2. Айлана найчали.
3. Тугри икки учи учли.
4. Тугри бир учи.

Спицалар — никелланган, пулат, темир, алюмин, пластмасса ва ёғочдан ясалган булади. Энг фойдаланишга қулай спица пулатдан ясалган, икки учи учли ва бир учи учли спицадир. Чунки у мустахамкам булиб, ёғоч ва пластмасса спицалар каби синиб кетмайди. Хдр бир спицанинг раками бор. Спицанинг раками унинг диаметрини билдиради.

1. Ракамли спицани диаметри 1 мм.
1. Ракамли спицани диаметри 4 мм.

^ар бир тукишни урганувчи талабага хар хил ракамли спицалар булиши керак. Чунки хар бир спица уз урнида ишлатилади. Бу буюмни сифатли булишига олиб келади.

Илгак: Қалта [12-15см] ва [30-40см] ҳамда ингичка ва йугон [1-6 мм] Илгаклар бор. Хар хил ипларни тукишда хар бир ипнинг узига мос Илгак танланади. Илгак ипдан икки баравар йугон булиши керак. Илгак пулат,

алюмин, пласмасса, мис ва темирдан ясалган булади. Илгакдан спицада тукилган, матони бирлаштиришда, мато четини айлангириб тукиб чикилади.

ТУКИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Буюмни кулда тукиш учун спица ёки Илгак керак булади. Буюмни жунли, жун аралаш ип, ипак, ип пахта, ипи, куён ва эчки юнларидан йигирилган ип, хам ип ва хоказолардан тукиш мумкин. Тукиладиган буюмга шакл бериш учун андозага мувофиқ ёки хисобга яраша шу халкалар сони купайтирилади.

Илгак ёрдамида тукиш. Илгак ёрдамида тукиш кул меҳнати турларидан биридир. Тукишнинг асосий турлари - шнурча, устамали занжир, устамасиз занжир тукиш билан танишиб олгач, намунага ёки расмга караб жуда хилма-хил буюмлар тукиш мумкин. Илгак билан жун, оддий ип ва ипакдан хар хил буюмлар тукиш мумкин. Асосий асбоб - металлдан, ёғочдан, пластмассадан, суякдан ясалган илгакдир. Илгаклар: 2 дан то 6 гача номерли булади. Илгакнинг номери унинг йугонлигига ва иш бажарадиган (тукийдиган) кисмининг чуқурлигига боғлиқ. Илгак ипнинг йугон- ингишкалигига ва сортига караб танланади. Ип илгакнинг иш бажарадиган кисмининг чуқурлиги (илгаги)дан бир ярим-икки баробар йугон булиши керак.

Тукиш пайтида илгакни унги кулнинг бош ва курсаткич бармоги билан ушлаш ва уни урта бармоқ билан ишга солиб туриш керак. Илгакда тукилган буюмлар халканинг шакли ва улчамига караб хар хил булади. Буюмнинг текис тукилиши учун ипни бир текис тортиб туриш, халкани боғлаш, уларнинг сони ва шаклига риоя қилиб туриш керак. Агар халканинг улчами ва шаклига риоя қилинмаса, халкалар санаб тукилмаса, буюмнинг қуриниши ва шакли бузилади. Тур тукишнинг асосий турлари устида тухталиб утамыз. Булар билан талабалар танишиши лозим.

Биринчи халка - тукиш бу халкадан бошланади. Илгак унги кулда булади. Ип учини халка қилиб буклаб, чап кулнинг бош ва курсаткич бармоги билан ушлаб туриш керак. Халкага илгакнинг учини сукиб ва калавадаги ипни илиб, халка орасидан тортиб чиқарилади. Сунгра ип яна Илгак билан илиб олинади ва ҳосил булган янги халка орасидан тортиб чиқарилади. Ипнинг учи тортилади ва 1 см қолдириб учи қирқиб ташланади.

Хаво халқаси - калавадан илгак учи билан ипни илиб халка ҳосил қилишдир, бунда кручокнинг узида биринчи халкани ҳосил қилиб оламыз. Хаво халқасининг бир нечтаси занжир ёки шнур ҳосил қилади. Шнур хар қандан турнинг асоси ҳисобланади. Хаво халқасининг сони буюм улчамига ёки расмдаги халка сонига боғлиқ булади. Хаво халқаси тукишда уларнинг улчамлари бир хил булишига эътибор бериш керак.

Устамасиз занжир тукиш. Керакли узунликдаги занжир ҳосил булгач, бурилиш халқаси тукилади. Занжирни унги томони билан чап кулнинг курсаткич бармоги буйлаб қуйилади ва чап кулнинг бош бармоги билан ушлаб туриб, илгак занжирнинг унги томонидан учинчи халкага сукилади (Илгакнинг узида турган халка, яъни бурилиш халқаси хам қушиб ҳисобланади). Калавадаги ип илгакда илиб олинади ва хаво халқаси орқали тортиб чиқарилади. Илгакда иккита халка ҳосил булади. Яна илгак билан калавадаги ипни олиб, бу халкалар

богланади. Илгакда яна битта халка қолади. Иккинчи каторнинг занжирини туқиш учун илгакни навбатдаги халканинг уртасига суқилади ва қалавадан яна ип илиб олиб, яна ҳаво халқасидан тортиб олиб чиқарилади. Илгакда яна боғланадиган иккита халка ҳосил булади. Кейинги занжирлар ҳам шу тариқа туқилади. Устамасиз занжир билан туқилган буюмлар зич ва таранг булади. Устамали занжир. Устамали занжир билан туқилганда буюм нафис ва жимжимадор чиқади. Бир устамали занжир қуйидагича туқилади. Биринчи (етакчи) халқали илгак учининг устига унғ томондан ип ташланади - бу ип устама ипдир. Устама ипли илгак халқага санчилади (четидан учинчи халқа); агар устунчалар занжир билан туқилса, қалавадаги ип илиб олинади ва уни халқа шаклида илгакка тортилади. Бу вақтда илгакда иккита халқа ҳосил булади, уларнинг уртасида эса устама ип булади. Илгак билан қалавадан ип илиб олинади ва қушни халқа билан устама ипдан тортиб утқазилади, илгакда яна иккита халқа булади. Сунгра ип илиб олинади ва бу иккала халқадан тортиб чиқарилади. Илгакда яна битта етакчи халқа ҳосил булади. Агар устунчалар туқишни занжирдан бошламай, устамали ёки устамасиз занжирдан иборат полотнодан бошланса, у ҳолда биринчи устуни учта ҳаво халқаси билан ҳосил қилинади. Учинчи етакчи халқадан устамали устунча туқиш бошланади. Илгак билан ишлаган вақтда баъзи бир махсус терминларни билиб олиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Asosiy adabiyotlar

1. Yusupova P. Maktabgacha tarbiya pedagogikasi. T.: O'qituvchi. 1993.
2. Xasanboeva O.U. va boshq. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. T.: Ilm ziyo. 2006.
3. Sodiqova Sh.A. Maktabgacha pedagogika. T.: Tafakkur bo'stoni 2013
4. N.Kayumova. Maktabgacha pedagogika. T.: TDPU 2013 .
5. Nurmatova M.SH. Xasanova SH.T. Rasm buyum yasash va bolalarni tasviriy faoliyatga o'rgatish metodikasi. "Sho'lon" T.:2010y.
6. Nurmatova M.SH. Xasanova SH.T. D.Azimova. Ustahonada amaliy mashg'ulot. "Musika" T.:2010y.

Qo'shimcha adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - Toshkent, O'zbekiston, 2017. - 488 b.
2. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - Toshkent, O'zbekiston, 2016. - 56 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. - Toshkent, O'zbekiston, 2017. - 48 b.
4. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. -Toshkent, O'zbekiston, 2017. - 104 b.
5. 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi PF-4947 sonli Farmoni.
6. Stiven U.Moye. Zanimatelniye opiti s bumagoy. "Izdatelstvo Astrel".2006.
7. O.Xasanboeva va boshq. Oila pedagogikasi. T.: "Aloqachi", 2007 y.
8. F.Qodirova, Sh.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2013
9. Sh.Shodmonova. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Fan va texnologiya. -T.: 2008.
10. Болалар боғчасида эстетик тарбия (Н.А.Ветлугина таҳрири остида). Т., Ўқитувчи, 1981.
11. Сакулина Н.П. Рисунок, аппликация, работа с глиной в детском саду. М.: Просвещение. 1993.
12. Л.В.Куцакова. «Конструирование и ручной труд в детском саду». М.: «Просвещение»..1990.
13. О.Жамоллидинова. «Катта боғча болаларини халқ хунармандчилигига ўргатиш бўйича иш дастури» Т.:1996.
14. З.В.Лиштван «Конструирование» М.: «Просвещение».1981г.
15. М.А.Гусакова. Аппликация. М., «Просвещение» 1977.
16. Сакулина Н.П. Рисунок, аппликация, работа с глиной в детском саду. М.: Просвещение. 1993.
17. М.Нурматова, Ш.Хасанова. Д.Азимова. Устахонада амалий машғулот. «Чўлпон». Т., 2010 й.
18. М.Нурматова, Ш.Хасанова. Рasm, буюм яшash ва тасвирий фаолият методикаси. «Муסיқа». Т., 2010

Internet saytlari

www.tdpu.uz

www.pedagog.uz

www.Ziyonet.uz www.edu.Uz tdpu-INTRANET.Ped

